

Samenvatting

Dit is het vierde uit een door het WODC gepubliceerde reeks onderzoeksrapporten naar recidive gepleegd door personen van wie de tbs is beëindigd. Al met al zijn nu recidivegegevens bekend van personen die tussen 1974 en 1993 uit de tbs zijn ontslagen. De gegevens over deze vier onderzoeken zijn in grote lijnen vergelijkbaar. Bij alle vier uitstroomcohorten ging het om een recidiveperiode van minimaal drie en maximaal acht jaar. In alle gevallen werden data verzameld over de geregistreerde criminaliteit zoals die is vastgelegd in de justitiële documentatie. Daarnaast werd gebruikgemaakt van de bij het ministerie van Justitie berustende gegevens over de tenuitvoerlegging van de tbs-maatregel.

In vergelijking tot de voorgaande recidiveonderzoeken is dit onderzoek op enkele punten uitgebreid. Allereerst zijn er opnieuw recidivegegevens verzameld over de ex-terbeschikkinggestelden van de eerste drie onderzoekscohorten. Hierdoor werd het mogelijk om de ontwikkeling van recidive over een langere termijn na ontslag uit de tbs (maximaal 23 jaar) in kaart te brengen. Als nieuw onderdeel bij dit onderzoek is vervolgens gedetailleerder ingegaan op het 'proces van recidiveren' bij 'ernstige recidive' na tbs. Hiertoe zijn van ongeveer de helft van alle ex-terbeschikkinggestelden in het laatste cohort die na de tbs voor een (seksueel)¹ geweldsdelict (of brandstichting) tot een gevangenisstraf van minimaal een half jaar werden veroordeeld, nadere gegevens verzameld over de persoonlijke geschiedenis, het verloop van de behandeling en de periode na beëindiging van de tbs. Ten slotte is bij dit onderzoek aandacht besteed aan de vraag in hoeverre de inschatting van gevaar van ernstige recidive na de tbs wellicht kan worden verbeterd door de toepassing van meetinstrumenten.

Justitiële antecedenten en kenmerken van de behandelperiode

Ten opzichte van het vorige onderzoek zijn er weinig veranderingen opgetreden in het justitiële verleden van de ex-terbeschikkinggestelden. Van ongeveer 90% van deze populatie is criminaliteit voorafgaand aan de tbs-oplegging bekend. Rond de 70% heeft voorafgaand aan de tbs een of meerdere geweldsdelicten gepleegd. Vergeleken met een doorsneegroep van plegers van commune delicten, blijken terbeschikkinggestelden ook vóór de tbs veel meer geweldsdelicten te hebben gepleegd.

1 In het vervolg worden, tenzij anders vermeld, onder 'geweldsdelicten' ook seksuele geweldsdelicten verstaan.

Bij vergelijking van de drie laatste cohorten blijkt de in het vorige tbs-rapport geconstateerde trend van steeds meer 'ernstige' geweldsdelinquenten in de tbs te zijn voortgezet. Bij het laatste cohort werd meer dan drie kwart veroordeeld voor een 'zwaar' geweldsdelict. Bij het vorige onderzoek gold dit voor ongeveer de helft van het aantal ex-terbeschikkinggestelden. Ernstige geweldscriminaliteit is in toenemende mate typerend geworden voor de tbs-populatie. In de twee decennia die door de onderzoeken worden bestreken, is sprake van geleidelijk toenemende 'gevaarlijkheid' van de tbs-populatie. Het element 'geweld' is een steeds typerender kenmerk van de tbs-populatie geworden.

Ook de eerder geconstateerde trend van langer wordende behandeltermijnen blijkt bij dit onderzoek te zijn voortgezet. Met name de intramurale behandelduur is bij het laatste uitstroomcohort betrekkelijk sterk toegenomen tot bijna vijf jaar. Daarnaast blijkt ook de trend van steeds minder beëindiging van de tbs vanuit het proefverlof² en steeds meer contraire beëindiging van de tbs nog steeds voort te duren. Bij het laatste cohort is iets meer dan 40% uit proefverlof ontslagen, terwijl 60% van de ontslagen contrair was aan het advies van de inrichting. Deze gegevens laten een voortgaande daling zien van het percentage terbeschikkinggestelden dat langs de 'koninklijke weg' is ontslagen. Niet meer dan 22% van het laatste uitstroomcohort is ontslagen vanuit proefverlof in consensus tussen rechter en behandelaars. Overigens blijken de percentages contrair ontslag en ontslag vanuit de inrichting vanaf het begin van dit decennium weer af te nemen.

Recidive

In het onderzoek is aandacht besteed aan recidive tijdens de periode van tenuitvoerlegging van de tbs en aan recidive na beëindiging van de tbs. Recidive tijdens de tbs vertoont een sterk afnemende trend. Vergeleken met het tweede cohort is deze in het laatste cohort ruim gehalveerd. De opeenvolgende onderzoekscohorten vertonen een duidelijke globale trend met betrekking tot recidive van ex-terbeschikkinggestelden na beëindiging van de tbs. Uitgaande van 'alle criminaliteit' blijkt een voortdurende afname van recidive over de verschillende cohorten. Bovendien vertoont zich bij alle cohorten een sterke vermindering van de mate van criminaliteit na de tbs-behandeling in vergelijking met de periode voorafgaand aan de behandeling. Deze op zichzelf positieve trend zien we echter niet terug bij de voor de tbs

² Bij *proefverlof* komt een einde aan de intramurale tbs. De terbeschikkinggestelde verblijft in de maatschappij of eventueel in een andere verzorgings- of behandelingssetting. Het proefverlof kan in principe van onbepaalde duur zijn en kan op gezag van de directeur van de tbs-inrichting worden ingetrokken. Tijdens de intramurale opname kan ook *verlof* worden verleend. Verlof is altijd gebonden aan bepaalde voorwaarden en een bepaalde tijdslimiet.

meest relevante vormen van criminaliteit. Recidive met ernstige geweldsdelicten na de tbs blijft stabiel op een niveau van tussen de 15% en 20%. In het laatste cohort is circa 17% van de ex-terbeschikkinggestelden voor een geweldsdelict veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes maanden of langer.

Kenmerken van de behandelingsperiode blijken samen te hangen met het al dan niet plegen van recidive na de tbs. Dit geldt met name voor de modaliteit van beëindiging van de tbs. Net als bij het vorige onderzoek vallen de resultaten goeddeels samen met de mate van (theoretische) wenselijkheid van de manier waarop de tbs is beëindigd. De meest onwenselijke modaliteit van beëindiging, namelijk contraire beëindiging zonder proefverlof, levert veel meer recidive op dan andere vormen van beëindiging. Het verschil in recidive is vooral sterk bij de, afgemeten aan de justitiële reactie, ernstigere vormen van recidive. Zo blijkt niet minder dan 30% van degenen die contrair vanuit de kliniek zijn ontslagen voor recidive te zijn bestraft met een gevangenisstraf van zes maanden of langer. Bij degenen die (al dan niet contrair) vanuit proefverlof zijn ontslagen, ligt dit percentage veel lager (gemiddeld op 11%).

Wel of geen toepassing van proefverlof blijkt veel meer verschil in (ernstige) recidive met zich mee te brengen dan het al dan niet bestaan van consensus tussen behandelaars en rechter over de beëindigingsbeslissing. Onder ex-terbeschikkinggestelden die rechtstreeks vanuit de kliniek zijn ontslagen, komen tweeënhalve maal zo veel 'ernstige recidivisten' voor als onder degenen die vanuit proefverlof zijn ontslagen. De verschillen in ernstige recidive tussen wel en niet contrair uit de tbs ontslagenen blijken veel minder groot te zijn. Ook de overige (lichtere) recidivecriteria hangen sterk samen met de vraag of er al dan niet proefverlof is toegepast. Ex-terbeschikkinggestelden die rechtstreeks uit de kliniek zijn ontslagen, hebben na de tbs ook veel meer geringere delicten gepleegd.

Ook uit de multivariate analyses, waarmee is getracht om recidive zo goed mogelijk te 'voorspellen' uit een samenstel van onafhankelijke variabelen, komt het criterium wel/geen beëindiging vanuit proefverlof naar voren als een belangrijke 'voorspeller' van recidive. Daarnaast blijkt recidive na de tbs vooral samen te hangen met de 'criminele habitus' van de ex-terbeschikkinggestelde. Personen met een uitgebreider justitieel verleden die op relatief jonge leeftijd begonnen met criminaliteit, blijken ook na de tbs meer criminaliteit te plegen. Overigens blijkt geweldsrecidive op basis van het beschikbare materiaal veel moeilijker te voorspellen dan 'elke recidive'. In totaal 54 (17%) van de 314 ex-terbeschikkinggestelden in het laatste cohort hebben 'ernstige, tbs-achtige' criminaliteit gepleegd. Het gaat om recidivisten die na beëindiging van de tbs geweldsdelicten of brandstichting hebben gepleegd en daarvoor tot minimaal een half jaar gevangenisstraf zijn veroordeeld. Achteraf kunnen deze personen worden gezien als gevallen van mislukte tbs-behandeling. In het onderzoek is specifiek aandacht besteed aan de kenmerken van deze groep

ernstige recidivisten. Al dan niet ernstig recidiveren na de tbs blijkt systematisch samen te hangen met verschillende in dit onderzoek betrokken kenmerken. Globaal komt het erop neer dat personen die na de tbs *ernstige* recidive pleegden, een zwaardere justitiële voorgeschiedenis hebben. Daarbij hebben zij ook meer 'tbs-achtige' criminaliteit gepleegd. Tijdens de tbs worden bij deze groep meer problemen gerapporteerd. Bovendien hebben ernstige recidivisten op problematischere wijze de tbs verlaten.

Net als in het vorige onderzoek is ook in dit onderzoek geconstateerd dat de zwaarte van de voorafgaande criminele carrière en het verloop en de wijze van beëindiging van de tbs belangrijke statistische voorspellers zijn van ernstige recidive na de tbs. Personen die na de tbs terugvallen met nieuwe tbs-achtige criminaliteit, hebben een relatief sterkere criminele habitus voor de oplegging van de tbs, hebben een relatief incidentrijk verloop van de tbs en worden abrupter (zonder proefverlof) uit de tbs ontslagen. Deze resultaten maken het mogelijk om ernstige recidive na de tbs (mede) te verklaren als een functie van een sterkere criminele geneigdheid en een minder geleidelijke overgang van de tbs-inrichting naar de samenleving.

Voor het eerste cohort ex-terbeschikkinggestelden (personen van wie de tbs tussen 1974 en 1978 is beëindigd) waren bij dit onderzoek recidivegegevens over een periode van maximaal 23 jaar beschikbaar. Ook de cohorten van het tweede en derde onderzoek zijn bij dit laatste onderzoek betrokken. Het was daarom mogelijk om recidivetrends over een langere termijn in kaart te brengen dan de maximaal acht jaar van elk afzonderlijk. Met de statistische *survival*-techniek is een schatting gemaakt van het verloop van recidive na de tbs over een periode van 23 jaar. Na verloop van circa twintig jaar na de beëindiging van de tbs blijken er praktisch geen nieuwe recidivisten meer bij te komen. In totaal recidiveert volgens de survival-analyse in een periode van 23 jaar 78% van de populatie van ex-terbeschikkinggestelden. Uitgaande van 'alle geregistreeerde criminaliteit' blijkt een sterke afname van de groei van het aantal recidivisten na ongeveer acht jaar. Niet meer dan 8% à 9% van het totale aantal recidivisten pleegt het eerste recidivedelict minimaal acht jaar na beëindiging van de tbs. Binnen twee jaar na beëindiging van de tbs heeft reeds ruim 50% gerecidiveerd, na acht jaar heeft in totaal 70% eenmaal of meermalen gerecidiveerd. Daarna komen er dus nog maar weinig nieuwe recidivisten bij. Anders gezegd: als iemand na acht jaar nog geen recidive heeft gepleegd, is er slechts een geringe kans dat dit alsnog gebeurt. Op grond van de analyse van lange-termijnrecidive mag worden verwacht dat uiteindelijk rond de 30% van de populatie van ex-terbeschikkinggestelden eenmaal of meermalen zal worden vervolgd vanwege een 'gewoon' geweldsdelict en rond de 20% voor een of meerdere zware of seksuele geweldsdelicten.

Het proces van ernstige recidive

In dit onderzoek zijn gedetailleerdere, ook kwalitatieve gegevens verzameld over 26 van de 54 'ernstige recidivisten' na de tbs. Waar mogelijk zijn de volgende gegevensbronnen geraadpleegd: de bij het ministerie van Justitie berustende tbs-dossiers, de in de inrichtingen berustende behandeldossiers, de bij het parket berustende zaakdossiers over de ernstige recidivedelicten, en informatie van de begeleiders (reclasseringsmedewerkers) van de ernstige recidivisten.

De bestudeerde groep ernstige recidivisten kenmerkt zich door een hevige sociale en psychische problematiek: een veelal marginaal en disharmonisch milieu, een zeer inadequate opvoeding met bijzonder negatieve identificatieobjecten, zich op jeugdige leeftijd manifesterende ernstige gedragsproblemen, een mislukte schoolcarrière, een nooit op gang gekomen inpassing in het arbeidsbestel en vroegtijdige verslavingsproblematiek. Veelvuldige criminaliteit was een bijna vanzelfsprekend onderdeel van deze zeer slecht verlopende psychosociale ontwikkeling.

Wellicht past een dergelijke zeer problematische persoonlijke geschiedenis bij de tbs-populatie in zijn totaliteit. Specifieker voor de subgroep van ernstige recidivisten lijkt het doorgaans zeer problematische verloop van de tbs-behandeling te zijn. Bij de grote meerderheid van de bestudeerde gevallen wordt in de dossiers uitdrukkelijk gesproken van een altijd moeizame en uiteindelijk als slecht verlopend beoordeelde behandeling. In ongeveer de helft van de gevallen was sprake van veelvuldige (ernstige) incidenten tijdens de behandelperiode: 'weglopen', hevige (gewelddadige) conflicten, extreme onhandelbaarheid. Uit de tbs- en behandel-dossiers blijkt dat behandelaars bij deze groep aan het eind van de tbs-periode doorgaans een aanmerkelijk risico van (gevaarlijke) recidive waarnamen. Tegelijkertijd bestond in de meeste van deze gevallen de overtuiging dat verdere behandeling zinloos was. Het ging vaak om personen die zich sterk (en soms agressief) verzetten tegen behandeling of om 'schijnaanpassers' die binnen de muren van de inrichting weinig conflicten opleverden maar op wie de behandelaars geen vat kregen. In beide gevallen van mislukkende behandeling, zowel bij de agerende en rebellerende patiënten als bij de schijnaanpassers, werd soms gekozen voor een min of meer geforceerde beëindiging van het intramuraal verblijf als (nood)oplossing om enige beweging in de stagnerende behandeling te krijgen. In veel gevallen van blijvend perspectiefloze behandeling besloot de rechter uiteindelijk (contrair) tot beëindiging van de tbs.

Zowel behandelaars als rechters gingen er bij de beëindiging van de zeer problematisch verlopende tbs'en veelal van uit dat het mogelijk was om de risico's van ernstige recidive na de tbs te beheersen door toezicht en begeleiding. Uit de zaakdossiers van ernstige recidivedelicten en uit de gesprekken met reclasseringsbegeleiders van ernstige recidivisten blijkt echter dat de risico's gaandeweg evidenter worden maar dat het in de praktijk niet goed mogelijk is om preventief in te grijpen.

Pogingen van patiënten om zich aan begeleiding te onttrekken, blijken eerder regel dan uitzondering te zijn. Dit geldt met name als er na de tbs (opnieuw) problemen met alcohol- en/of drugsgebruik ontstaan. Verslaving biedt kennelijk een wereld waarin de (ex-)terbeschikkinggestelde na de tbs kan onderduiken en tegelijkertijd zal verslaving ongetwijfeld een sterke motivatie geven om uit het zicht van (justitiële) begeleiders te blijven.

Ondanks de vaak ontwijkende bewegingen van de (ex-)terbeschikkinggestelden menen met name de reclasseringsmedewerkers doorgaans dat ze goed inzicht hadden in het (sociale) functioneren van hun cliënten. In vrijwel geen van de bestudeerde gevallen kwam het feit dat het uiteindelijk 'misging' met deze cliënten als een verrassing. De begeleiders wisten dat er grote problemen waren en dat er daarom veel kans was dat zich (ernstige) recidive zou voordoen. Helaas betekende deze voorspelbaarheid meestal niet dat er effectief kon worden ingegrepen ter afwendig van het gevaar. Als het erop aankomt, zo vinden de begeleiders, hebben zij machteloos moeten toezien. Noodgedwongen stonden ze erbij en keken ze eraan. De (psycho)sociale problemen waren te groot en te gecompliceerd en vóóordat er werkelijk ernstige recidive voorviel blijkt het in de praktijk nauwelijks mogelijk te zijn geweest om ingrijpende maatregelen te effectueren, zoals (hernieuwde) intramurale opname.

Het gebruik van meetinstrumenten voor de inschatting van gevaar

In de Nederlandse tbs-praktijk wordt tot dusver weinig of geen gebruikgemaakt van speciaal voor de inschatting van gevaar ontwikkelde meetinstrumenten. Vooral in de VS spelen dergelijke instrumenten een grote rol bij beleidsbeslissingen over het al dan niet (voorwaardelijk) in vrijheid stellen van mogelijk gevaarlijke delinquenten of psychisch gestoorden. Op grond van onderzoek naar de effectiviteit van voorspelling van gevaar bestaat algemeen de overtuiging dat op psychometrie gebaseerde voorspelling veel beter presteert dan klinische voorspelling. Het lijkt echter de vraag of een dergelijke conclusie ook opgaat voor de Nederlandse tbs-situatie, waar de klinische voorspelling van recidivegevaar veel meer dan internationaal gebruikelijk is wordt gebaseerd op langdurige en intensieve behandeling en observatie. Desalniettemin verdient het aanbeveling om de beslissingen over beëindiging van de tbs meer dan nu het geval is mede te baseren op het gebruik van meetinstrumenten. Enkele Engelstalige meetinstrumenten zouden na bewerking en normering voor de Nederlandse situatie bruikbaar kunnen zijn. Een van de succesvolste meetinstrumenten, de Psychopathy Checklist Revised (PCL-R), wordt op dit moment bewerkt voor de Nederlandse (tbs-)populatie. Daarnaast wordt ook gewerkt aan een origineel Nederlands instrument voor gevaarsinschatting aan het eind van de tbs.

Conclusies

Al met al kan op basis van dit recidiveonderzoek worden geconcludeerd dat de tbs-sector met een 'zwaarder' wordende populatie tegen een hoger wordende 'prijs' een gelijkblijvende effectiviteit laat zien in termen van ernstige recidive. Anders gezegd: de gelijkblijvende ernstige recidive wordt bereikt bij een relatief kleiner wordende uitstroom uit de tbs. Over de vier tot dusver uitgevoerde recidiveonderzoeken zien we in termen van ernstige recidive een nagenoeg constant blijvend percentage mislukte tbs-behandelingen van circa 15%. Het gaat daarbij echter om personen van wie de tbs gemiddeld steeds langer heeft geduurd.

Mede op basis van vorige tbs-recidiveonderzoeken is het mogelijk om binnen de tbs-populatie een subgroep van 'hoog risico' aan te wijzen. Het gaat om terbeschikkinggestelden met een (voor deze populatie) meer dan gemiddeld sterke criminele habitus, een incidentrijk verloop van de tbs en een afwezige (of mislukte) extra-murale resocialisatiefase. Bij ernstige recidivisten is er veelal sprake van een duidelijk negatief klinisch oordeel over de behandelresultaten en het potentiële 'gevaar'. En ten slotte is ook gebleken dat enkele meetinstrumenten wellicht een bijdrage kunnen leveren aan geïndividualiseerde risico-inschatting. Het zou dus mogelijk zijn om in de tbs een individualiseerbare procedure voor risicobepaling te realiseren op basis van justitiële en behandelingsantecedenten, het gebruik van meetinstrumenten en een geëxpliciteerd klinisch oordeel. Een consistent hoge risico-inschatting op deze drie typen van variabelen zou er altijd toe moeten leiden dat er bij vertrek uit de tbs zo goed mogelijke voorwaarden bestaan voor *metterdaad effectief* toezicht en *metterdaad effectieve* begeleiding.

